

СТАН БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ

М.КОРДОН

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Анотація

У статті розглядаються питання безпеки і оборони України, проблеми розвитку оборонно-промислового комплексу, реформування Збройних сил України.

Ключові слова: оборонно-промисловий комплекс, модернізація, оборонний бюджет, європейські стандарти, утилізація.

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы безопасности и обороны Украины, проблемы развития оборонно-промышленного комплекса, реформирования Вооруженных сил Украины.

Ключевые слова: оборонно-промышленный комплекс, модернизация, оборонный бюджет, европейские стандарты, утилизация.

Summary

In the article are examined the questions of safety and defensive of Ukraine, problem of development, defensive-industrial complex, reformation of Military Powers of Ukraine.

Key words: defensive-industrial complex, modernization, defense budget, European standards, utilization.

Україна відігравала значну роль в оборонній системі Радянського Союзу. Наприкінці 80-х років ХХ століття її оборонна промисловість налічувала 334 підприємства та 139 науково-технічних об'єднань і організацій, де працювало близько півтора мільйона осіб. Цей потужний промисловий комплекс міг в кооперації виготовляти всі види озброєнь.

Криза 90-х років ХХ століття негативно вплинула і на оборонно-промисловий комплекс. Кількість підприємств у ньому зменшилась у 5 разів, кількість працюючих на них – у сім. Якщо в 1991 році оборонна продукція становила 27% загального обсягу машинобудування, то в 1997 році – лише – 4%¹.

Найслабшим місцем військової галузі України залишається проблема військово-технічної модернізації і переоснащення Збройних сил новітніми й перспективними зразками озброєнь. В українській армії практично всі існуючі системи озброєнь – радянського виробництва. Досі є зразки часів Великої Вітчизняної війни, озброєння перших повоєнних поколінь. Більше 20 років перебуває в експлуатації понад 80% озброєнь та військової техніки Збройних сил України.

Водночас саме Україна має відомі всьому світові ракетноносії для запускання космічних апаратів, значний досвід у створенні космічних апаратів і космічних систем, значні напрацювання в створенні військово-транспортних літаків із високим рівнем технічних характеристик². Лише сім країн світу, серед яких Україна, мають повний цикл проектування та виробництва літаків.

Україна входить у першу п'ятірку розвинутих космічних держав світу, що володіють повним технологічним циклом створення ракетно-космічних комплексів. Це – наукові дослідження, дослідно-конструкторські роботи, організація виробництва, експлуатація й утилізація. В добу космічної ери ракети-носії, створені українськими фахівцями, стартували понад 1000 разів, більше 400 космічних апаратів 60 видів української розробки були за цей час виведені в космічний простір. Україна вийшла на світовий ринок космічних послуг завдяки участі в міжнародному проєкті «Морський старт». Його учасники – Російська Федерація, Норвегія, США, Україна. За оцінками фахівців, «Морський старт» є найдосконалішим за технічним рівнем міжнародним комерційним проєктом. На 2005 рік здійснено 17 пусків³.

Значні можливості є й у сфері вітчизняного суднобудування. Дев'ять суднобудівних заводів України спроможні виконати будь-які замовлення на будівництво сучасних морських та річкових суден як цивільного, так і військового призначення, а також забезпечити весь комплекс ремонтних послуг.

Реалізуються проекти розвитку танкобудування. Україна входить у п'ятірку країн світу із замкнутим циклом виробництва цього надзвичайно складного високотехнологічного виду озброєння. За своїми технічними характеристиками вона не лише не поступається, а за багатьма параметрами перевищує передові світові аналоги⁴.

За результатами 1992–2003 років Україна спромоглася посісти гідне місце у першій десятці провідних експортерів озброєння й військової техніки світу. Вона витіснила таких відомих експортерів зброї, як Швеція, Іспанія, Бельгія⁵. В Україні на оборонно-промисловий комплекс працюють 143 підприємства, 122 з яких – державні, 16 – казенні і 5 – приватні. Продукція експортується у понад 40 країн світу. Значна частина з них – країни Азії, більше 10 – Європи, 6 – Африки, а також країни Близького Сходу та Америки⁶.

Але, як свідчить світова практика, ефективне функціонування виробництва можливе лише за умов, коли обсяги державного оборонного замовлення у 1,5–2 рази, а за іншими оцінками у 2–4 рази перевищують обсяги експорту озброєння. За цим показником оборонно-промисловий комплекс України перебуває у глибокій стагнації. У 2003–2004 роках експорт озброєння в Україні становив 500 мільйонів доларів. На виконання ж державного оборонного замовлення Міністерства оборони України з розроблення та закупівлі озброєння та військової техніки протягом 2003–2005 років бюджетні призначення складали у середньому 50 мільйонів доларів⁷.

Відомо, що український оборонно-промисловий комплекс дає належні результати лише в кооперації з російським. Понад 400 підприємств російської оборонної промисловості одержують комплектуючі від українських виробників. До Російської федерації свою продукцію експортують близько 90 підприємств оборонно-промислового комплексу України⁸. Найбільшу залежність від українського виробництва російський військово-промисловий комплекс зазнає в галузі ракетобудування й авіабудування. У цих високотехнологічних галузях вона коливається від 40 до 60%⁹.

Крім Росії, Україна прагне встановити ділові відносини для спільної розробки, виробництва, ремонту та модернізації озброєння та військової техніки й з іншими країнами. На початку 2005 року укладено угоди про військово-технічне співробітництво з вісьмома країнами. Це – Болгарія, Греція, Німеччина, Польща, Словаччина, США, Туреччина та Франція¹⁰.

Для модернізації Збройних сил України в Державному бюджеті з кожним роком виділяється все більше коштів. Так, з початку 2008 року вперше за роки існування Збройних сил України прийнято на озброєння автомобілі вітчизняного виробництва КрАЗ. Проводиться робота щодо закупівлі для української армії танків «Булат», розробки новітнього танка «Оплот», корабля класу «Корвет», модернізації літаків, створення військово-транспортного літака Ан-70, багатофункціонального ракетного комплексу¹¹. Танк «Оплот» є принципово новою машиною. За основними характеристиками – бойовою міццю, мобільністю та захистом – танк «Оплот» перебуває на рівні кращих світових зразків. Ця бойова машина у 2009 році прийнята на озброєння української армії¹².

Нині за своєю чисельністю Збройні сили України посідають 13 місце у світі, а за рівнем забезпечення одного військовослужбовця – лише 126. Середньорічні витрати на одного військовослужбовця в країнах НАТО складають 70 тисяч доларів з коливаннями від 12,7 тисячі (Туреччина) до 191,1 тисячі (США). У Росії такі витрати сягають близько 4 тисяч, в Україні – 1,55 тисячі доларів США¹³.

Неефективно використовувались бюджетні кошти, що виділялися на потреби армії. Майже 80% бюджету Міністерства оборони йшло на утримання Збройних сил¹⁴. Весь оборонний бюджет був спрямований переважно на вирішення нагальних поточних проблем – з відповідним накопиченням невирішених проблем та консервацією негативних тенденцій, що склалися у Збройних силах попередніми роками. Таким чином, оборонні бюджети України 2000–2004 років не були бюджетами розвитку. Переважна частина їх спрямовувалася на утримання особового складу армії.

Тим часом бюджет розвитку передбачає виділення на утримання особового складу не більше 50% загального обсягу фінансування. Спрямування понад 75% витрат на утримання особового складу є критичною межею. За нею виділені кошти вважаються «бюджетом проїдання». За оцінками експертів, ідеальний розподіл оборонного бюджету має бути таким: особовий склад – 40%, експлуатація та обслуговування озброєнь та військової техніки – 30%, фінансування науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, закупівля озброєнь та військової техніки – 30%¹⁵.

Зважаючи на це, Міністерством оборони внесені суттєві корективи до процедури визначення потреб Збройних сил у фінансових ресурсах. Надалі планується подолати критичну межу видатків на утримання особового складу, збільшити видатки на підготовку військ та розвиток озброєнь і військової техніки, завершити перехід до раціональної структури оборонного бюджету України. Водночас сам процес його формування наближається до західних стандартів шляхом підвищення прозорості, оптимізації структури та контрольованості витрат.

Крім чисто технічних стандартів на системи озброєнь, є ще й стандарти бойової підготовки. Як зазначає професор Володимир Оленев, українські пілоти, наприклад, літають лише 5–10 годин на рік. До того ж ці польоти відбуваються в звичайних метеорологічних умовах. Зовсім іншими є стандарти західних країн, у тому числі країн – сусідів України – Румунії і Польщі. Наліт на одного пілота становить 100–200 годин на рік. При цьому виконання польотів проходить у складі групи, на малій висоті, у складних метеорологічних умовах. Практикуються заокеанські перельоти з декількома дозаправками в повітрі, виконання реальних бомбометань і повітряних боїв¹⁶.

Тому реформування Збройних сил України та оборонно-промислового комплексу є нагальною проблемою. Слід переходити на раціональніші й дешевші європейські стандарти. Сучасні операції виграють інтелектуали, оснащені новітніми системами зв'язку, управління військами і вогнем, могутньою високоточною зброєю. Розробку таких систем має забезпечити вітчизняний оборонно-промисловий комплекс у кооперації з іншими державами.

У 2012 році оборонний бюджет збільшено на 3,7 мільярда гривень або на 30%. Такого бюджету – 16387,5 мільйона гривень – українська армія не мала ніколи¹⁷. Це становить 1,2% валового внутрішнього продукту¹⁸ і дасть змогу перейти від бюджету «проїдання» до бюджету розвитку Збройних сил України.

Розроблена програма значного скорочення української армії. У спадщину від СРСР Україна отримала армію чисельністю до 1 мільйона чоловік. Часи великих масових армій відходять у минуле. За останній час загальна штатна чисельність особового складу Збройних сил була скорочена майже на 171 тисячу посад – з близько 416 тисяч на початок 2001 року до 245 тисяч, у тому числі 180 тисяч військовослужбовців, станом на кінець 2005 року¹⁹. Наприкінці 2007 року чисельність Збройних сил складала 200 тисяч осіб, у тому числі – 152 тисячі військовослужбовців²⁰. У Сухопутних військах налічується понад 74 тисячі осіб, 786 танків, 2304 бойові броньовані машини, 72 бойові вертольоти, 1122 артилерійські системи калібру понад 100 мм. Повітряні сили мають 208 бойових і 37 транспортних літаків та майже 48 тисяч особового складу. У Військово-морських силах приблизно 14,5 тисячі особового

складу, 27 бойових кораблів та катерів, 8 протичовнових вертольотів, 4 протичовнові літаки, 39 танків, 178 броньованих машин, 65 артилерійських систем калібру понад 100 мм.²¹ Концепція подальшого реформування Збройних сил України на 2011–2015 роки передбачає скорочення до 2015 року їх кількісного складу на 40 тисяч осіб – з 200 до 160 тисяч²².

Республіка Польща завдяки вдалому використанню регіональних та глобальних систем безпеки має 150-тисячну армію²³. Скороченню сприятиме також зменшення терміну служби в армії. Служба юнаків призовного віку в армії скоротилася з 18 до 12 місяців, а для тих, хто має вищу освіту, до 9 місяців. Терміни строкової військової служби на кораблях, суднах і в берегових частинах бойового забезпечення Військово-морських сил – 18 місяців. Перехід на скорочені терміни військової служби не вплинув на рівень бойової готовності та не знизив боєздатність військ.

Скорочення терміну служби в армії має наблизити Україну до європейських стандартів і сприяти поетапному переходу всього українського війська на контрактну, тобто професійну основу. Причому професіоналізація Збройних сил розглядається Міністерством оборони та Генеральним штабом значно ширше, ніж перехід на контрактні засади. Це комплектування армії навченими, морально підготовленими, свідомими особливостей військової служби громадянами, готовими до захисту країни від воєнних загроз у складі військових формувань. Для досягнення цього працюють системи кадрового забезпечення, військової освіти та науки.

Дозволено переходити на контрактну службу військовим після 6 місяців строкової служби. Граничний вік прийняття на військову службу за контрактом – 40 років. Лише професійна армія з соціально захищеними військовослужбовцями може бути надійною. Передбачається до 2017 року повністю скасувати призов громадян на строкову військову службу і перейти до комплектування Збройних сил винятково військовослужбовцями за контрактом з одночасним забезпеченням інноваційного розвитку оборонно-промислового комплексу та військово-технічного співробітництва. Це підвищить рівень боєздатності військ і значно зменшить терміни приведення у готовність до виконання завдань за призначенням²⁴.

Підготовка до переходу Збройних сил на контрактний принцип комплектування почала вже здійснюватись. Триває створення експериментальних бригад, які першими будуть укомплектовані військовослужбовцями за контрактом. Нині чисельність особового складу за контрактом складає майже 51 тисячу осіб²⁵. Запроваджується комплекс заходів, спрямованих на підвищення рівня мотивації громадян до проходження військової служби за контрактом. Грошове забезпечення військовослужбовця за першим контрактом підвищене у 2007 році майже вдвічі. Військовослужбовцям, які проходять службу за другим і наступними контрактами, надана можливість безоплатного отримання вищої освіти у вищих військових навчальних закладах. Запроваджене безкоштовне харчування контрактників під час виконання ними службових обов'язків. Створюється фонд службового житла. Збільшується питома вага військовослужбовців-контрактників з вищою освітою – з 6,6% у 2006 році до 13,4% у 2007 році. Повну або базову вищу освіту має кожний сьомий військовослужбовець за контрактом²⁶.

Завершено перехід до комплектування основних керівних посад Міністерства оборони України переважно цивільним персоналом. Це відповідає принципам демократичного цивільного контролю над воєнною організацією держави та є європейським стандартом. Нині цивільні працівники центрального апарату міністерства складають близько 80% його загальної чисельності. Приблизно такі самі показники і в країнах євроатлантичного простору. Цивільна особа – міністр оборони України. Європейська практика стає в Україні нормою.

На законодавчому рівні розмежовані повноваження між Міністерством оборони і Генеральним штабом. Це є головною юридичною передумовою для перетворення Міністерства оборони на орган переважно цивільного управління Збройними силами

України. Введено правову норму, згідно з якою припиняється військова служба військовослужбовців, обраних до парламенту, на час виконання ними депутатських повноважень. Продовжується робота із встановлення співвідношення чисельності між старшими та молодшими офіцерами Збройних сил, а саме 40% і 60% відповідно²⁷.

Демократичний контроль над діяльністю Збройних сил України проявляється і в тому, що відповідно до наказу Міністра оборони України щорічно видається «Біла книга». В ній викладені основні пункти оборонної політики України. Саме «Біла книга» робить українську оборонну політику максимально відкритою для громадян України і міжнародної спільноти²⁸.

Здійсненню демократичного цивільного контролю над сектором оборони сприяє Громадська рада при Міністерстві оборони України. До її складу входять представники восьмидесяти громадських, профспілкових організацій та засобів масової інформації. На засіданнях Громадської ради обговорюються питання утилізації надлишкового озброєння та боеприпасів, військово-патріотичного виховання молоді, комплектування армії військовослужбовцями за контрактом, виховання військовослужбовців²⁹.

Здійснюються інші кроки до утвердження престижу української армії, збільшення поваги до військових. З 1 травня 2007 року підвищено рівень грошового забезпечення всіх категорій військовослужбовців на 25–145%, а з 1 січня 2008 року – ще на 12–15%. Ліквідовані диспропорції у грошовому і страховому забезпеченні військовослужбовців Збройних сил порівняно з іншими силовими структурами держави. Запроваджені та неухильно дотримуються засади прозорості в обліку та розподілі житла. У 2012 році на будівництво житла для військовослужбовців видатки зростуть на 500 мільйонів гривень. Це дасть змогу збудувати понад 2000 квартир³⁰. У 2007 році завершено перехід до забезпечення харчування у Збройних силах комерційними структурами³¹. Важливим на шляху розбудови армії нового зразка, досягнення європейського рівня соціальних стандартів для військовослужбовців є підвищення їхнього грошового забезпечення. З листопада 2010 року підвищився рівень грошового забезпечення військовослужбовців шляхом підвищення суми щомісячної премії. З цього ж часу майже 50 тисяч військовослужбовців за контрактом почали годувати обідом за державні кошти³². Суттєве зростання заробітної плати українським військовикам заплановане і на 2012 рік³³.

Одним із суттєвих стримуючих чинників військової реформи є проблема утилізації застарілої техніки, озброєння, надлишкових боеприпасів. Утилізація боеприпасів – проблема більш актуальна для України, ніж для решти країн колишнього Варшавського блоку. Адже саме в Україну були вивезені боеприпаси військ СРСР, розквартированих у країнах Центральної та Східної Європи. За відсутності достатньої кількості підготовлених сховищ боеприпаси часто складувалися за тимчасовими схемами просто неба. Внаслідок цього вони втратили придатність до безпечного перевезення до місць утилізації. Ряд резонансних аварій, зокрема в 2003 році в Артемівську, в 2004 році в Новобогданівці, в 2005 році в Цвітосі, в 2008 році поблизу Лозової, ще раз засвідчив зв'язок цієї проблеми з національною безпекою держави. Виникла загроза не лише стратегічно важливим об'єктам та довкіллю, але й цивільному населенню.

Нині у Збройних силах України на 184 об'єктах зберігання знаходяться близько 2,5 мільйона тонн ракет та застарілих боеприпасів. Більшість з них з'явилися наприкінці 80-х років минулого століття, коли зі Східної Європи виводили війська колишнього Радянського Союзу. Понад 300 тисяч тонн ракет і боеприпасів становлять реальну загрозу та потребують негайного знищення. Зберігання такої кількості надлишкових озброєнь, техніки та боеприпасів вимагає значних бюджетних витрат – понад 76 мільйонів гривень на рік, відволікає великі людські ресурси – понад 12 тисяч осіб, а головне – підвищує ризики для населення та соціальну напруженість у місцях їх зберігання.

Для залучення додаткових технологічних і фінансових ресурсів, необхідних для утилізації запасів озброєнь, військової техніки, боєприпасів і рідкого ракетного палива, Міністерство оборони України активно використовує можливості НАТО, ЄС, ОБСЄ та інших міжнародних організацій. Північноатлантичний альянс, зокрема, запропонував Україні проект з утилізації надлишкових запасів боєприпасів, легких озброєнь, стрілецької зброї та переносних зенітно-ракетних комплексів. Першу фазу проекту було завершено 30 квітня 2011 року. Згідно з планом друга фаза проекту триватиме три роки і шість місяців. За цей час планується знищити 366 тисяч одиниць легкої стрілецької зброї, 76 тисяч тонн звичайних боєприпасів, 3 мільйони одиниць протипіхотних мін³⁴.

Прискорення процесу утилізації надлишкових озброєнь, військової техніки сприятиме підвищенню рівня безпеки населення, вивільненню та рекультивациі територій військових частин, що підлягають розформуванню або переформуванню під час реорганізації Збройних сил. Це сприятиме зменшенню витрат на утримання надлишкової військової техніки, інфраструктури та обслуговуючого персоналу, підвищенню довіри до планів України з роззброєння, налагодженню партнерських відносин і залученню додаткових джерел фінансових ресурсів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

- ¹ Україна – НАТО в запитаннях і відповідях. – Черкаси, 2006. – С.47-48; Військово-технічна політика країн-членів НАТО: організаційні аспекти співробітництва України з Альянсом: Науково-інформаційний збірник. – Вип.10. – К., 2005. – С.170; Горбулін В. Бачити перспективи ОПК у світових структурах безпеки // Євроатлантикінформ. – 2005. – №3. – С.5.
- ² Терещенко В. Військово-технічне співробітництво: стан і перспективи розвитку // Україна – НАТО. – 2007. – №5. – С.10.
- ³ Кузнєцов Е. Державна політика розвитку ракетно-космічної галузі України: міжнародний аспект // Євроатлантикінформ. – 2005. – №3. – С.51, 52.
- ⁴ Дослідження і розробки у сфері євроатлантичної інтеграції України: Збірник наукових праць. – Вип.1. – К., 2007 – С.70.
- ⁵ Актуальні проблеми формування і реалізації військово-технічної політики України в контексті європейської і євроатлантичної інтеграції: Науково-інформаційний збірник. – Вип.6. – К., 2005. – С.90.
- ⁶ Урядовий кур'єр. – 2010. – 25 листопада.
- ⁷ Основи державного управління процесами формування і реалізації оборонної політики України. – К., 2007. – С.147; Сунгуровський М. Стан і проблеми розвитку ОПК України // Євроатлантикінформ. – 2005. – №3. – С.43.
- ⁸ Терещенко В. Вказ. праця. – С.6.
- ⁹ Там само.
- ¹⁰ Військово-технічна політика країн-членів НАТО: організаційні аспекти співробітництва України з Альянсом: Науково-інформаційний збірник. – Вип.14. – К., 2005. – С.116–117.
- ¹¹ Урядовий кур'єр. – 2008. – 3 квітня; 2010. – 30 жовтня.
- ¹² Урядовий кур'єр. – 2011. – 6 січня.
- ¹³ Шекера О. Стратегічний курс медичного забезпечення збройних сил країн НАТО // Вісник наукового інформаційно-аналітичного центру НАТО Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. – Вип.2. – Івано-Франківськ, 2009. – С.161.
- ¹⁴ Леонов В.В., Маркелов В.М. «Воєнна доктрина України» та «Біла книга України» – програмні документи реформування Збройних Сил: Стратегічна панорама. – 2004. – №4. – С.97.

- ¹⁵ *Невідомо Н.* Трансатлантична співпраця оборонно-промислового комплексу // Україна – НАТО. – 2005. – №2. – С.38; Актуальні проблеми удосконалення системи військово-технічного співробітництва України: Науково-інформаційний збірник. – Вип.14. – К., 2005. – С.74.
- ¹⁶ *Оленєв В.* Україна – НАТО: проблеми реформування військової сфери // Актуальні питання євроатлантичної інтеграції України: Збірник наукових праць. – Вип.5. – К., 2005. – С.289–290.
- ¹⁷ Урядовий кур'єр. – 2012. – 16 лютого.
- ¹⁸ Там само. – 24 лютого.
- ¹⁹ Біла книга. 2005. Оборонна політика України. – К., 2006. – С.12, 28.
- ²⁰ Біла книга. 2007. Оборонна політика України. – К., 2008. – С.14, 38.
- ²¹ *Ваганов В.* Економічна спроможність країни – визначальний фактор формування державної оборонної політики // Економічний часопис – XXI. – 2008. – №9–10. – С.37.
- ²² Урядовий кур'єр. – 2011. – 19 листопада.
- ²³ *Корнійчук О.* Стратегія реалізації національних інтересів – конкурентоспроможна модель дій // Економічний часопис. – XXI. – 2007. – №5-6. – С.37; *Гайдар В.А.* Розбудова Збройних Сил посткомуністичної Польщі як джерело досвіду реформування Збройних Сил України // Актуальні проблеми державного управління процесами європейської та євроатлантичної інтеграції: Збірник наукових праць. – Вип.15. – К., 2005. – С.51.
- ²⁴ Урядовий кур'єр. – 2012. – 30 березня.
- ²⁵ Біла книга. 2007. – С.15.
- ²⁶ Там само. – С.9-10.
- ²⁷ Критерії членства в СОТ, ЄС та НАТО. Інтеграційні перспективи України: Аналітичне дослідження. – К., 2007. – С.78.
- ²⁸ *Зуйко О.* Основні пріоритети євроатлантичної інтеграції України // Економічний часопис. – XXI. – 2006. – №9-10. – С.10.
- ²⁹ Україна в системі євроатлантичної безпеки. – Дніпропетровськ, 2008. – С.347.
- ³⁰ Урядовий кур'єр. – 2012. – 16 лютого.
- ³¹ Біла книга. 2007. – С.12, 14.
- ³² Урядовий кур'єр. – 2010. – 19 листопада.
- ³³ Там само. – 2012. – 24 лютого.
- ³⁴ Там само. – 21 березня.